

REŞİDEDDİN OĞUZNAME SÖZLÜ GELENEK VE MÜELLİF METNİ

Efzeleddin ASKER*

Özet

Reşideddin Oğuznamesi olarak bilinen metin, sözlü gelenekte destan şeklinde mevcut olmuştur. Ozanlar bu destanı kopuz çalgısıyla göçebe aşiretler arasında söylüyorlardı. Ancak Reşideddin'i ve bu destanı yazıya aktaran diğer Orta Çağ müelliflerini destanın sanatsal değeri değil, onun tarihi konusu ilgilendiriyordu. Bu yüzden de onlar "Oğuz" destanını ve Oğuz elinin tarihinden sözeden Oğuznameler dizisini yazıya aktarırken bunların tarihi konusuna dikkat ediyorlardı. Bu nedenle Reşideddin'in, aynı zamanda diğer müelliflerin eserlerinde günümüze dek gelen Oğuzname metinleri sanatsal özelliklerini kaybetmiştir. Burada Oğuznameler'in şiirsel biçimi olan ritimlisentaktik paralelizmin yanı sıra bazı unsurlar dikkate alınmazsa, arkaik destana özgü birçok özellikler tamamen kaybolmuştur. Reşideddin de Oğuzname'nin sanatsal özelliklerine dikkat etmeden serbest şekilde destanın tarihi konusunu yansıtmış ve metin içinde açıklama yapmakla yetinmiştir. Tarihi değeri olmayan olayların çıkarılması, destanın belli bir yerinde olması gereken olayın bir başka yere aktarılması, müellif serbestliğinin bir göstergesidir. Ayrıca Reşideddin metninde direkt destandan gelen unsurlar da az değildir. Burada yer alan diyaloglar ve konuşmalar bu tür unsurlardandır.

Anahtar Kelimeler: Reşideddin, ozmak, ozan, oğuzname, Ebu-l Gazi

Abstract

The article analyzes Rashidaddin's narration about Oghuz and Oghuz il, which has been written on the basis of oral tradition. It is the author's opinion that, Rashidaddin had composed his author's text basically by the description of the oral text. At the same time, there are the elements, reflecting oral tradition in the narration of Rashidaddin.

Keywords: Rashidaddin, ozmak,

"Dede Korkut" Oğuznameleri'nden Topkapı Oğuznamesi ve Atalar sözü adlandırılan Oğuznameler'den farklı olarak "Oğuz" destanının Oğuzname varyantı ve Oğuz elinin tarihinden bahseden Oğuznameler dizisi sözlü gelenekteki doğal şekliyle günümüze kadar gelmemiştir. Bizler, bu

* Dr. Efzeleddin Asker, Azerbaycan, altayli_s@yahoo.com.

Oğuznameler hakkında Orta Çağ yazarlarının Oğuznameler'e dayanarak düzenledikleri metinler aracılığıyla belli bilgiler elde ediyoruz. Bu metinler, sözünü ettiğimiz Oğuznameler'in onu kaleme alanların tasvirinden oluşmaktadır. Sözü edilen Oğuznameler, atalarla ilgili „kutsal metinler“ olarak büyük bir etnik topluluk içinde ozanlar tarafından kopuz eşliğinde aktif bir şekilde okunuyordu. Oğuz adlanan toplumun tarihinden (oluşumundan gelmesinden çöküşüne kadar) bahseden bu Oğuznameler'i Orta Çağ yazarları o dönem sıradan insanların kavrayabilecekleri şekilde gerçek bir tarih sayıyorlardı. Bu yüzden de onlar, tarihî konularda yazdıkları eserlerinde Oğuz ve Türk tarihi hakkında bilgi vermek için bu Oğuznameler'e müracaat ederek bunları tasvir edip tarihilik kazandırılıyorlardı. Oğuz destanının ve Oğuz eli hakkında Oğuznameler dizisinin Reşideddin veya Ebül Gazi Oğuznamesi'ne çevrilmesi bu şekilde gerçekleşiyordu. Dolayısıyla Reşideddin Oğuznamesi“veya Ebül Gazi Oğuznamesi diye bir Oğuzname sözkonusu değildir. Sadece sözlü gelenekte yaşayagelen Oğuznameler'in Reşideddin, Ebu-l Gazi, Cüveyni, Mirhond vb. Orta Çağ tarihçilerinin eserlerinde anlatım yoluyla içeriğinin kısaca tasvirinden oluşan metinlerdir. Bu açıdan baktığımızda Orta Çağ yazarlarının adıyla adlandırılan Oğuznameler, yalnızca yazarların Oğuznameler'e dayanarak tasvir ettikleri metinleri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bunu esas alarak araştırmamız çerçevesinde sözlü olarak anlatılan destanın Reşideddin tarafından hangi biçimde tasvir edilmesini incelemeyi hedef seçtik.

Oğuzname'nin Reşideddin Anlatımı

Reşideddin Oğuznamesi günümüze Farsça ulaşmıştır. Bizim Reşideddin metni hakkında araştırmamız, bu metnin Z. V. Togan'ın Türkiye Türkçesi'ne ve R. Şükürova'nın Rusça'ya yapılan tercümesine dayanmaktadır. Doğal olarak şöyle bir soruyla karşılaşyoruz; Türkçe'den Farsça'ya, Farsça'dan Türkçe'ye ve Rusça'ya yapılan tercümeyle dayanarak Reşideddin metninin özelliklerinden nasıl bahsedilebilir? Bu sorunun cevabı son derece basit. Hedefimiz tercümenin özellikleri değil, sözlü epik metnin yazar anlatımıyla yazıya nasıl aktarılmasıdır. Reşideddin metni günümüze Türkçe şekliyle gelseydi bile yine de benzer sorunlarla karşılaşacaktık.

Herhangi bir sözlü metin, canlı anlatımdan yazıya aktarıldığında musiki, seslendirme, jest vb. gibi ifade usullerinden yoksun olur. Bir başka deyişle yazıda sözlü metne özgü bu tür ifade usullerini aynen belirtmek günümüz şartlarında da imkansızdır. Reşideddin'e gelince sözkonusu ifade usulleri, tamamen onun ilgi alanı dışında kalmıştır. Reşideddin'in amacı, Oğuz tarihi hakkında bilgi vermektir. Bu yüzden de Reşideddin, destan metninde belirtilen tarihle ilgili motiflere daha hassas yaklaşması gerekiyordu ve yazar bu şekilde de hareket etmiştir. Destanın Reşideddin metninde epik yaratıcılığa ait olan çok sayıda şiirsel özelliklerini kaybetmesi, Reşideddin'in bu yolu izlemesinden kaynaklanmıştır. Her şeyden önce biz Oğuz Han ve Kara Han hakkında destanın Reşideddin metninde bedii tasvir

usullerini kaybetmesini belirtmek isterdik. Destan, Reşideddin anlatımında şiirsel formüller sistemini kaybetmiştir. Dolayısıyla Reşideddin anlatımında bazı hususlar dışında destanın şiirsel formüllerini, paralelizmleri arkaik eposa özgü epik tekrarları, ortak yerleri, epik metni süsleyen sıfatları (Meletinskiy E.M., 1968:19-128) öğrenme imkanından yoksunuz. Oğuz Han hakkında Oğuzname dahil Oğuznameler'in kaynaklarda ozmak-ozon-ozan adlandırılan, büyük bir ihtimalle resitasyon içeren ritimle okunduğunu iyi biliriz. Ozmak-ozon-ozan icranın yanında epik metnin şiirsel biçimini de ifade etmiştir (Esger E., 2003:31-47). Bu şiirsel biçim, Dede Korkut ve Topkapı Oğuznamesi'nden, ayrıca Atalar sözü adlandırılan Oğuzname'den bizlere bellidir. V. M. Jirmunski bunu "ritimli-sentaktik paralelizm" adlandırıyor (Jirmunskiy V.M., 1974:652; Jirmunskiy V.M., 1964:3-24). Reşideddin metninin sözü edilen epik usullerden ve ana şiirsel biçiminden yoksun olması, sözlü gelenekte yaşayagelen metnin ölçü açısından birkaç defa azalmasına neden olmuştur. Diyelim ki bazan 60-70 ve daha fazla elemandan oluşan paralelizm önemini kaybediyor ve yalnızca konu (süjet) izlenir. Bu durumda Reşideddin metninde sözlü gelenekteki Oğuzname'nin (veya Oğuznameler'in) ölçüsünün birkaç defa küçüldüğünü kesin olarak söyleyebiliriz. Yalnızca bu durumu dikkate alarak Reşideddin anlatımında Oğuzname'nin şiirsel yapısının kaybolduğunu tereddüde düşmeden söyleyebiliriz. Şiirsel yapı parçalanmışsa, Reşideddin metnine dayanarak Oğuzname'de ifade edilen şiirsel bilgi yükünü kapsamlı şekilde anlamak imkansız hale geliyor. Biz burada Y.M.Lotman'ın bahsettiği aşağıdaki durumla karşılaşıyoruz: "... belli bilgi (konu) belli bir yapı haricinde mevcut olamaz, iletilemez. Şiiri normal bir dille söylerken bir yapıyı yıkıyoruz ve karşı tarafa şiirdeki bilgi yükünü gereğince iletmiyoruz" (Lotman Y.M., 1970:17-18). Ancak Reşideddin metninde durum son derece acı vericidir. Önce metnin giriş kısmını ele alalım.

Müellif, anlatımını eserin kaynağı hakkında bilgiyle (müverrihan-ı etrak ve raviyan-ı çalak) başlıyor. Daha sonra Nuh Peygamber'in dünyayı oğulları arasında paylaştırarak büyük oğlu Yafes'e Doğu ülkelerini, Türkistan'ı ve o ülkeleri verdiğini belirtiyor. Bu yerde Yafes'in Türk tabiri ile Olcay Han adı aldığı beyan edilir. Onun yaşadığı ülke (Türkistan), yaylak (Urtak, Kurtak) ve kışlağı (Barsuk), şehirlerinden (Talas ve Karı Sayram) bahsedilir. Ardından Olcay Han'ın Dib Yavkuy Han adlı oğlunun doğması ve ünlü bir hükümdar olması vurgulanır ve Dib Yavkuy Han'ın dört oğlu (Kara Han, Or Han, Kür Han, Küz Han) hatırlanıyor. Büyük oğlu Kara Han'ın babasının tahta oturması ve onun oğlunun, yani Oğuz'un doğmasından söz ediliyor (Toğan Z. V, 1982:17; Raşid-Ad-Din, 1987:25). Sonuncu olayda (Kara Han, kardeşleri ve Oğuz) destanın kahramanları tanıtılır ve epik süjet harekete geçiyor.

Metnin giriş kısmını (ekspozisyon) müellif anlatımıyla epik anlatımın karışığı olarak karakterize edebiliriz. Müellif, metne epik anlatımın özel-

liğine uygun şekilde değil, bilgi kaynağıyla ilgili bilgiyle başlıyor. Bilindiği gibi canlı gelenekte epik metnin kaynağı hakkında bilgi „Manas“ destanında olduğu gibi geçmiş insanlardan kalan söz (murunkulardan kalgan söz) (Manas, 1984:12) veya Azerbaycan destan söyleme geleneğinde olduğu gibi „üstat diyor ki...“ şeklinde veriliyor. Dede Korkut Oğuznameleri'nde ise metin epik olaylarda iştirak eden Dede Korkut'un adına bağlanır. Her üç durumda metnin eski çağlardan bu yana yaşaması ve günümüze dek gelmesine işaret ediliyor.

Reşideddin ise metnin kuşaktan kuşağa aktarıldığını bilse de böyle bir ayrıntıya girmeye ihtiyaç duymamıştır. Dolayısıyla o, metnin icracısı değildir. Sadece o, ağızlarda yaşayan metni esas alarak „Tarih-i Oğuzan ve Türkkan“ yazan bir tarihçi olup yazıya aktardığı metnin anlatıcıları hakkında bilgi vermekle yetinmiştir.

Metni anlatanlar hakkında bilgiden sonra Nuh Peygamber'in dünyayı oğulları arasında paylaştığı zaman “büyük oğlu Yafes'e Doğu ülkelerini, Türkistan'ı ve o yerleri” verdiği belirtilir. Şunu kaydedelim ki, bugüne kadar yazıya alınmış hiçbir Türk destanında epik kahramanın soyu Nuh ve oğlu Yafes'e bağlanmamıştır. Türk destanları genelde epik olayların meydana geldiği zaman ve mekanın tasviriyle başlar (Meletinskiy E.M., 1964:231-233). Manas destanında olduğu gibi olaylar epik kahramanın soykütüğü hakkında bilgiyle de başlayabilir. Ancak epik kahramanın soykütüğünün Sami geleneğine uygun olarak Nuh'tan başlaması yalnızca yazıya aktarılan Oğuznameler'de görülmektedir. Ancak yazıya alınmış Oğuzname metinleri arasında yalnızca Reşideddin metni problemin özünü anlamaya olanak sağlamaktadır. Metinde Yafes hatırlandıktan sonra şöyle denir: „Yafes Türk tabiriyle Olcay adı (lakabı) almıştır“ (Toğan Z. V., 1982:17; Raşid-Ad-Din F., 1987:25). Reşideddin „Cami-et Tevarih“ in içinde Oğuzname'yi kısa şekilde tasvir ederken bu notu bir kadar da derinleştirmiştir. Bu parçada eponim Bulca şeklinde belirtilmiştir (Raşid-Ad-Din F., 1952:80-81). B. Ögel Cami-et Tevarihin en eski el yazmasında eponimin Bulca varyantının işlenmesine dayanarak bunun aslında Bulca şeklinde olduğunu belirtiyor. Olcay adını ise sonraki nüshalarda gözlenen moğollaştırmaya bağlamıştır (Ögel B., 1989:145-16). Reşideddin şöyle yazıyor: „Türkler, Yaves'i Bulca olarak adlandırıyorlar ve adlandırmaya da devam ediyorlar ve Bulca'nın Nuh'un oğlu veya torunu olduğunu kesinleştiremiyorlar. Ancak onların hepsi o, (Bulca-Y.), onun (Nuh'un-Y.) soyundan geliyor ve ona (Nuh'a-Y.) yakın zamanda yaşamıştır (Raşid-Ad-Din F., 1952:80). Demek Reşideddin metninde tufandan sağ çıkarak insanlığın atasına çevrilen Nuh ve oğulları hakkında Samiler'in mübarek metniyle Türkler'in Ulu Ata hakkındaki mübarek metni karşı karşıya duruyor ve birbirlerine taviz vermiyor. Reşideddin mumin bir Müslüman olarak İslam düşüncesinden kaynaklanan Nuh ve oğulları hakkında kutsal kitabın buyurdıklarını görmezlikten gelemezdi. Bu yüzden Oğuz'un soykütüğünü Nuh ve oğlu Yaves'ten başlamak zorundaydı. Ayrıca

Ulu Ata konusunda Sami metni ile Türk metnini uzlaştırmak istediğinde zorluk çekiyor ve net bir cevap bulamıyor. Destan metnini anlatanların da Müslüman oldukları gözönüne alınırsa, o, onun soyundan geliyor ve ona yakın zamanda yaşamıştır açıklamasının nereden kaynaklandığı anlaşılabilir. Sadece yazarın dayandığı destan anlatıcıları da Oğuz metni ile Sami metnini uzlaştırmaya çalışıyorlar. Görüldüğü gibi Reşideddin metninde Oğuz'un soykütüğünün Nuh ve Yaves'le başlaması tamamen dini gelenekle ilgili bir olaydır. Bir başka deyişle onun halk jenealojisiyle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Bu ise Oğuz hakkında destanın doğrudan doğruya Bulca ve onun ülkesi hakkındaki bilgiyle başlıyor anlamına gelmektedir.

Bulca'dan sonra metinde onun oğlu Dib Yavkuy Han'ın adı anılıyor. Reşideddin bu adın açıklamasını yaptıktan sonra (Dib-"that", "makam", Yavkuy-"halkın başında duran") onun büyük ve ünlü bir hükümdar olduğunu belirtiyor. Yavkuy, tarihen Oğuz birliğinin başında duran hükümdarlara verilen "yabğu" unvanının Oğuzname varyantıdır. Yani doğrudan doğruya sözlü gelenekten kaynaklanan bir kelimedir. "Dib" kelimesi ise büyük bir ihtimalle "merkez", "esas" anlamında kullanılan "tüp" kelimesinin fonetik bir biçimidir. Dolayısıyla "dib" kelimesinin anlamı metinde doğru bir şekilde açıklanmıştır. Ancak Oğuzname dışında hiçbir tarihi kaynaktan "yabğu" unvanı "dib" kelimesiyle birlikte kullanılmamıştır.

Böylece metnin giriş kısmındaki tasvirler, epik metinden, edebi gelenekten ve yazar entelektinden kaynaklanan elemanların biraraya gelmesinden oluşmaktadır.

Yazar, çoğu zaman sadece Oğuzname'nin kısa özetini belirtmiştir. Onun epik olayların kısa konusunu belirtmesi bazan açıkça görülüyor. Örneğin, Uladmur Yavkuy Han tahta oturduğunda onun Kara Alp adlı küçük kardeşi olduğu ve onun Uladmur Yavkuy Han'dan daha saygın olduğu belirtiliyor. Nihayet onun kardeşinin yerine tahta oturması hakkında bilgi verildikten sonra „Yağı onu, babasının Urca Hanla savaşı sırasında beşikten çalılıp götürmüş, sonar dönüp gelerek babasını hayattayken görmüştü” deniliyor (Togan Z. V., 1982:63; Raşid-Ad-Din F., 1987:80). Görüldüğü gibi meydana gelen epik olaylar hakkında kısaca bilgi veriliyor veya Oğuz'un son kurtayı sırasında alınan kararların epik anlatımı yerine kısa özeti verilir. Reşideddin epik tasvirde vazgeçmek için "... ve onlar böyle karar verdiler" cümlesiyle başlayıp alınan kararlar hakkında bilgi veriyor (Togan Z. V., 1982:48; Raşid-Ad-Din F., 1987:62). Bu parçadan sonra yazar, Oğuz'un konuşmasının yalnızca son kısmını sunduğunu vurgulayarak şöyle yazıyor: "Bu toyda herkesin önünde sözünü bu şekilde tamamlayıp buyurdu" şöyle tamamladı"... diye yazıyor. Daha sonra Yuşi Hoca ve Kara Sülük parçası geliyor. Ardından yazar, genelleştirmeye ihtiyaç duyarak „Bütün bu işler hep büyük toy esnasında oldu" diye yazıyor (Togan Z. V., 1982:48; Raşid-Ad-Din F., 1987:62).

Reşideddin metninde bazı "beklenmedik" parçalar kısaltmalarla ilgilidir. Örneğin, sözü edilen parçada Kara Sülük hakkında şöyle denilir: „Babasının öğrettiği tedbirlerin hepsini Oğuz'a anlattı. Ayrıca annesinden öğrendiklerini de anlattı“ (Togan Z. V., 1982:48; Raşid-Ad-Din F., 1987:62). Edebi kişi (personaj) olarak Kara Sülük'ün annesi yazarın anlatımının yalnızca bu yerinde ortaya çıkıyor ve anlatımın önceki kısımlarında onun hakkında tek kelime bile söylenmiyor...

Bazan kısaltma, metinde bir karışıklığa yol açar. Örneğin, Kıl Barak olayından sonra Oğuz'un on yedi yıl bu ülkede kalarak dinlenmesinden, ordusunu düzenli bir hale getirerek silahlarını yenilemesinden bahsediliyor. Ardından bu süre içinde Oğuz'un çocuklarının ergenlik yaşına girdikleri vurgulanıyor ve bir başka hatundan dört oğlunun olması ve onların da ergenlik yaşına girmeleri belirtiliyor (Togan Z. V., 1982:26; Raşid-Ad-Din F., 1987:35). Şunu kaydedelim ki, çocukların dünyaya gelişleri anlatılmadan direkt olarak onların büyümesinden söz etmek epik anlatıma özgü bir husus değildir. Dolayısıyla en azından çocukların doğması motifi metinden çıkarılmıştır. Reşideddin metninde gözlenen hasar bununla son bulmamaktadır. Ergenlik yaşına gelen çocuklarla bir başka hatunun doğurduğu dört çocuğun kim olduğu tamamen bilinmemektedir. Destanın sonraki kısımlarında "Oğuz" destanı için karakteristik olan altı oğuldan söz ediliyor. Yukarıda verilen bilginin altı oğul meselesiyle ne kadar uyumu bilinmemektedir. Bu ters durum, kısaltma veya varyant farklılıklarının çarpışmasıyla ilgili olabilir. Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavkuy Han'ın "iki defa ölmesi" de metinde görülen aksi durumlardan sayılabilir. Bu durum, Z.V.Togan'ın gözünden kaçmamıştır. Yazar, bunu Kayı İnal Han'ın sağlığında yönetimi oğluna teslim etmesi şeklinde "ortadan kaldırmıştır" (Togan Z. V., 1982:105-106). Kayı İnal Han'ın ölümü belirtildikten sonra onun savaştan geri dönen oğlunun şerefine meclis düzenlemesi ve bu olaydan sonra ölmesi hakkındaki yenilenen bilgi başka türlü düşünmeye yol açmamaktadır (Togan Z. V., 1982:62-63; Raşid-Ad-Din F., 1987:79-80). Bu aksi durumu da varyant farklılıklarının çatışması şeklinde değerlendirebiliriz. Bazan metinde karşılaştığımız anlaşmazlığı yalnızca varyant çatışması olarak açıklamak mümkündür. Örneğin, metinde İnal Yavkuy Han'ın Dede Kereçuk adlı vezirinden bahsedildiğinde aniden Dede Kereçuk Dede Korkut adıyla ifade ediliyor. Bu durum bilginin farklı anlatıcılardan alınmasıyla ilgili olabilir.

Destanın (destanlar dizisinin) Oğuz seferleri ve Oğuz yurdunun etno-politik tarihi açısından önemli olmayan sahnelerinin metne alınmaması hallerinin de mevcut olduğunu varsayabiliriz. Meselenin bu yönü, hem metni anlatana/anlatanlara, hem de metin yazarına aittir. Anlatandan/ anlatanlardan destanı icra etmek değil, Oğuz seferleri ve Oğuz yurdunun etno-politik tarihi hakkında bilgi istenirse, o zaman destan metnine dayanarak ondan isteneni söylemek zorundadır. Bu durumda onun yalnızca tarihle

ilgili olaylara dikkat ederek „önemsiz olayların“ üstünden sakince geçmesi mümkündür. Anlatıcıdan farklı olarak tarihçi işini daha iyi bilir. Bir başka tabirle amacın neden ibaret olduğunu iyi anlıyor. Bu yüzden de sözü edilen „önemsiz olayların“ tarihçinin gözünden kaçması ihtimali son derece zayıftır. Böylece “önemsiz olayların” metinden çıkarılması sonucunda metnin epikliğini kaybetmesi ve „tarihilik“ kazanması itimali dikkate alınmalıdır.

Metnin hazırlanmasından amaç destan değil, tarihtir. Yani burada epik gerçek değil, “tarihi gerçek” esas alınmıştır. Bu durumda Oğuznameler’in kompozisyonunun bozulması halleri de gözönünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda epik olayların Reşideddin metninde tamamen bir başka yere aktarılması sözkonusudur.

Reşideddin metninde sözlü gelenekten gelen unsurlar da kendisini göstermektedir. Bu ifadeyle hiç de epik süjeti kastetmiyoruz. Metin boyunca konusu belirtilen olayların epikliği bellidir. Burada epik anlatımdan verilen “alıntılar” sözkonusudur. Bir başka ifadeyle doğrudan doğruya epik anlatımdan “aktarılan elemanlar” gözönünde bulundurulur. Metinde sıkı şekilde belirtilen kişilerin (personajların) konuşmalarının ve diyalogların sözlü geleneği yansıtması şüphe götürmemektedir. Şunu hatırlayalım ki, personajların konuşmaları ve diyaloglar “Kitab-ı Dede Korkut” anlatımı için de özgüdür. Metinde belirtilen bir motif, bu konuşmaların bir kısmının *soylama* olduğunu ihtimal etmeye esas vermektedir. Kara Arslan Han’ın yalancı ölümü tasvir edilirken onun hizmetçisi Suvar’ın yas tutması aşağıdaki şekilde ifade ediliyor: O, “büyük bir yağ ve yas töreni yaptı. Hatunların yanına gidip yürekte ağlayıp sızladı. Onun ağıtı olarak pek çok şiirler okuyup herkesi ağlattı. O, bu şiirlerde şöyle diyordu...” (Toğan Z. V., 1982:69; Raşid-Ad-Din F., 1987:87). Yazar, soylama şeklinde olan ağıtları *şiiir* kelimesiyle ifade etmiştir.

Metinde bazı formüller de muhafaza edilmiştir. Destanın birinci kısmının (“Oğuz” desanının) sonunda “Oğuz, yurda varması şerefine toy için doksan bin koç, dokuz yüz kısrak kesilmesini emretti ve büyük bir toy yaptı, altın evi kurdurdu” (Toğan Z. V., 1982:47; Raşid-Ad-Din F., 1987:61). İster istemez “Dede Korkut” Oğuznameleri’nde sıkı şekilde kullanılan “attan aygırdan, dededen buğra, koyundan koç kestirdi”, “ulu toy etti” veya “kızıl otag”, “altın ban ev” formüllerini hatırlatıyor.

“Dede Korkut” Oğuznameleri için “dokuzlama”nın formül özelliği bellidir. Oğuznameler’in tek epik olay olduğunu dikkate alırsak, bahsettiğimiz Oğuznameler’de de kullanılması şaşkırtıcı sayılmamalıdır. Bir başka motife dikkat edelim. Destanın ikinci kısmında Dönker oğlu Erkin’in Kayı İnal Han’a verdiği ihsan aşağıdaki şekilde tasvir edilmiştir: “İki göl (*nağur?*) yapıp birisini yogurt(ayran) birini de kımızla doldurmuş; öylesine çok at, sığır ve koyun eti toplamıştı ki, bunlardan bir kaç dağ olmuştu” (Toğan Z. V., 1982:55; Raşid-Ad-Din F., 1987:75). Buradaki tasvirin “Dede Korkut” Oğuznameleri’nde “Depe kibi et yağdı, göl kibi gımız sağdırdı” formülünün var-

yantı olduğu şüphe götürmemektedir. Destan metninde görülen “üç gün, üç gece”, “yedi gün, yedi gece” (Toğan Z. V., 1982:58, 62; Raşid-Ad-Din F., 1987:74, 79 vb.) formülleri, bugün de epik folklor örneklerinde kullanılmaktadır.

Metinde sözlü gelenekten kaynaklanan elemanlardan bahsederken şunu da ilave etmek isterdik ki, yazar yorumlarındaki adları çıkmak koşuluyla onomastik örnekler doğrudan doğruya sözlü gelenekten gelmektedir. Bunların içerisinde epik özelliğe sahip ve Oğuznameler’in şiirsel biçimini içeren Tiken Bile Er Biçken Kayı İnal Han, Ala Atlı Keş Dernekli Kayı Yavkuy Han gibi onomastik örnekler de bulunmaktadır.

Yazar Ekleri

Araştırmacıların da belirttiği gibi Reşideddin metnin içinde epik anlatıma birçok ilaveler yapmıştır (Toğan Z. V., 1982:120; Raşid-Ad-Din F., 1987:25). Reşideddin metnini tercüme edip yayına hazırlayanlar özel işaretlerle yazar yorumlarını ayırmaya çalışıyorlar. Şunu hatırlatalım ki, metnibilimciler çoğu zaman epik anlatıma yazar yorumlarını belirleyememişlerdir. Bunun başlıca nedeni metindeki bilginin hangisinin epik metne, hangisinin ise yazar kalemine ait olduğunu kesinleştirememekten kaynaklanmaktadır. Sonucu durum ise metnibilimcilerin metne sözü edilen açıdan bir sistem halinde bakamamalarından kaynaklanıyor. Bu düzensizlik yüzünden de metnin bir yerinde yazar yorumu özel işaretle belirtilse de, bir başka yerinde açık şekilde görülen yazar yorumu özel işaretle “ana metinden” ayrılmamıştır. Bu olgunun bir başka nedeni metindeki bilginin yazar kalemine veya epik anlatıma ait olduğunu belirlemenin zorluğundan doğar. İleride Reşideddin ilavelerinin özelliğinden bahsettiğimizde belirttiğimiz hususlara değinmeyi düşünüyoruz.

Reşideddin’in metne yaptığı yorumlar, genel anlamda metni okuyuculara anlatmak ihtiyacından doğmuştur. Bu yüzden de sözü edilen yorumlar, konu açısından farklıdır. Örneğin, yazar, Bulca’nın başkentinin (Karı Sayram) günümüzdeki durumuyla (13.-14. y.y.) ilgili notlar düşmüştür (Toğan Z. V., 1982:17; Raşid-Ad-Din F., 1987:25). Tekfur Han’dan söz ederken ona bugün de “tekfur” dendiğini belirtiyor (Toğan Z. V., 1982:44; Raşid-Ad-Din F., 1987:53), “Yaparlılar”dan söz ederken bugün Türkmenler arasında “Yaparlılar”ın bulunmadığını, onların Kıtay ülkesinde yaşadıklarını hatırlatıyor (Toğan Z. V., 1982:51; Raşid-Ad-Din F., 1987:65), “Karluklar” olayından sonra bugün kendisini “Karluk” adlandıranların o ailelerden geldiğini belirtiyor (Toğan Z. V., 1982:47; Raşid-Ad-Din F., 1987:61) veya Türkçe yer adının (Ak Kaya) ve antroponimlerin (Oğuz’un oğullarının adını) Farsça anlamını belirtiyor (Toğan Z. V., 1982:23; Raşid-Ad-Din F., 1987:32). Yazar, bu tür yorumlardan bazılarını sahip olduğu bilgilere dayanarak, bazılarını ise destan anlatıcılarından almıştır. Yazar, bazan yaptığı yorumun anlatıcılardan alındığını açıkça itiraf ediyor. Örneğin, Oğuz’un Kara Han taraftarlarını

“moval” adlandırması motifine yorum yapması için epik anlatımı durdurarak şöyle yazıyor: “Türkmenler’in inanişına göre Moğollar Kür Han, Güz Han, ve Or Han’ın soyundan türemiş ve doğu taraflarına sahip olmuşlardır. Ancak onların ne oldukları hususu doğru olarak belli değil” (Toğan Z. V., 1982:20; Raşid-Ad-Din F., 1987:29). Bunun dışında epik anlatımda ağaç koğuşunda doğan çocuğa Oğuz’un “Kıpçak” adını verdiği motiftten sonra Reşideddin şöyle yazıyor: “Diğer Türkler’in fikrinde bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır” (Toğan Z. V., 1982:26; Raşid-Ad-Din F., 1987:36). Aslında “diğer Türkler’in” Kıpçak kabilelerinin kökeni hakkında “görüşleri” Oğuzname’ye dayanmaktadır. Reşideddin epik metinden kaynaklanan bilgiyi tekrar aynı metne dayanan anlatıcıların onayıyla epik bilginin doğruluğunu “ek bilgiyle” esaslandırmaya çalışıyor. Metin yazarının destan yaratıcılığının özelliğini anlayamaması Oğuz’un önceki iki eşinin kaderinin bilinmemesi hakkındaki notundan da görülmektedir. (Toğan Z. V., 1982:20; Raşid-Ad-Din F., 1987:29). Reşideddin bu notuyla özetini verdiği metnin destan olduğunu unutmuştur.

Reşideddin metninde başka tür ilaveler de bulunmaktadır. Ancak yukarıda belirtilenler metnin durumunu tahmin etmeye imkan sağlamaktadır.

Bu notlar, Reşideddin metninin Oğuzname’yi ifade eden kısmını yazar ilaveleriyle ilgili kısmından ayırmaya ve metnin epik simasının belli bir derece açılmasına yardım etmektedir.

Sonuç

1. Oğuzname’nin esas şiirsel şeklinin ritimli-sentaktik paralelizm olmasının tespiti ve doğrudan doğruya ozan dilinden yazıya aktarılmış Oğuznameler’de (“Dede Korkut Kitabı”, Topkapı Oğuznamesi ve “Atasözleri” adlandırılan Oğuzname) karşılaştığımız sanatsal özellikler, Reşideddin’in Oğuznameler’i hangi şekilde yazıya aktarması hakkında fikir ifade etmeye imkan sağlıyor.

2. Ünlü tarihcinin Oğuzname’yi kendi eserine yansıtmasının sebebi, onun tarihi konusuyla ilgiliydi. Bu yüzden de Reşideddin, eserinde Oğuzname’nin sanatsal özelliklerini bir tarafa koyarak, onun tarihi konusunu ifade etmeye çalışmıştır. Bu şekilde Reşideddin metninde Oğuzname tarihlilik kazanmış, sanatsal özelliklerini ise kaybetmiştir.

3. Müellif, bir taraftan metne bazı ilaveler etmiş, diğer taraftan Oğuzname’de sanatsal açıdan değerli birçok olayları metinden çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- ESGER E. "Ozmaq neğmesi ve poetik forması haqqında", –*Dede Qorqud*, 2003, №1
- JIRMUNSKIY V.M. (1974), *Tyurkskiy qeroiçeskiy epos*, Leningrad.
- (1964), "Ritmiko-sintaksiçeskiy paralelizm kak osnova drevnetyurkskoqo narodnoqo epiçeskoqo stixa",– *Voprosı yazıkoznaniya*, №4.
- Kitabi-Dede Qorqud*, Bakü, 1988
- LOTMAN Y.M. (1970), *Struktura xudojestvennoqo teksta*, Leningrad.
- Manas. Kirqiziskiy qeroiçeskiy epos*, kn. 1, Moskva, 1984
- MELETINSKIY E.M. (1968), "Edda" i ranne formı eposa, M.
- (1964), "O drevneyšem tipe qeroya v epose tyurko-monqolskix narodov Sibiri" – *Problemy sravnitelnoy filoloqii. Sbornik statey k 70 letiyu çl.korr. AN SSSR V.M.Jirmunskoqo*, Moskva-Leningrad
- RAŞID-AD-DIN F. *Sbornik letopisey*, Moskva-Leningrad, 1952
- RAŞID-AD-DIN F. *Oquz-Name*, Baku, 1987
- ÖGEL B. (1989), *Türk Mitolojisi*, Ankara.
- Togan Zeki V. (1982), *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, 2. baskı, İstanbul.